

NOTE EPIGRAFICE

SORIN OLTEANU

Editarea integrală a inscripțiilor latinești și grecești descoperite pe teritoriul României, grupate în seriile IDR și ISM, are neasemuitul merit de a ne deschide, prin bogăția materialului pe care ni-l pune la dispoziție, un cîmp larg pentru noi clarificări, interpretări și reorganizări ale datelor de care dispunem astăzi.

În rîndurile ce urmează dorim să aducem în discuție două propuneri de întregiri ale unor inscripții ale căror fragmente au fost editate separat, ele aflîndu-se în muzee diferite.

1. *Inscripțiile cu numerele 38 și 42 din ISM II (Tomis)* au multe trăsături comune care ne îndreptățesc să le atribuim aceluiași monument. Amîndouă au fost descoperite la Constanța (pentru nr. 42 cunoscîndu-se chiar locul exact: amplasamentul fostei gări) și se află azi una (nr. 38) la MNA, inv. L/849, iar cealaltă (nr. 42) la MINAC, inv. 1526. Revederea directă a celor două fragmente ne-a dezvăluit următoarele :

Dimensiunile relevante pentru întregirea inscripției, și anume grosimea pietrelor și înălțimea literelor, sînt aceleași : 15 și respectiv cca. 2 cm. (1,7 cm în primul rînd).

În ce privește caracterele paleografice, notăm mai întîi aspectul general îngrijit al scrierii, șanțul relativ uniform, ca și rectitudinea și orizontalitatea perfecte ale rîndurilor. Depășirile liniilor și variațiile în formele literelor sînt minime și datorate dimensiunilor reduse ale semnelor, însă verticalitatea și orizontalitatea barelor lor nu sînt urmărite cu strictețe.

Ca trăsături particulare ale caracterelor, comune ambelor fragmente, sînt de remarcat :

— barele apicate, avînd un aspect cuneiform, cu *apices* mai pronunțate,

aproape semilunare, în cazul lui Σ , care are formele : $a = \Sigma, \Sigma, \Sigma$; $b = \Sigma, \Sigma, \Sigma$.

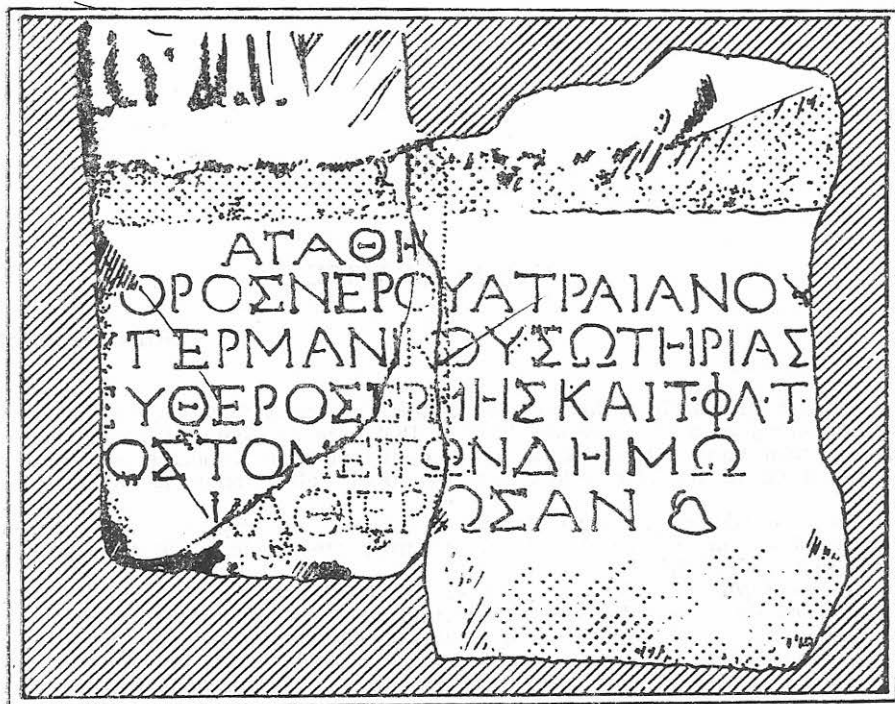
— A ușor aplecat spre stînga, avînd bara din dreapta mai lungă :

$a = \mathcal{A}, \mathcal{A}$; $b = \mathcal{A}, \mathcal{A}$.

— P cu bucla pîrînd că nu ating bara verticală : $c = \mathcal{P}, \mathcal{P}, \mathcal{P}$; $b = \mathcal{P}, \mathcal{P}$.

— hasele mediane interioare ale lui Θ și H scurte, apicate și fără să atingă marginile literelor : $a = \ominus, \mathcal{H}$; $b = \mathcal{H}, \mathcal{H}$.

Aducînd acum desenele celor două pietre la aceeași scară și punîndu-le unul lîngă altul obținem următoarea imagine :

Planșa 1

Luînd în considerare argumentele aduse mai sus și avînd în față îmbinarea celor două bucăți, credem că apartenența lor la același monument devine evidentă. În ordinea citirii lor, vom nota mai jos fragmentele cu *a* = nr. 42 și *b* = nr. 38.

Observăm mai întîi că la îmbinarea primelor patru rînduri, între care spărtura este mai mică, apare o suprapunere a conturilor celor două pietre, explicabilă prin prezența în acel loc a unei convexități la fragmentul *a* (42) și a unei concavității corespundente la *b* (38), constatate la verificarea pietrelor.

Notăm, de asemenea, că cele două fragmente reprezintă partea din dreapta a unei inscripții mai lungi care, pe baza textului întregit, apreciem că va fi avut cea. 80 cm lungime. Întrucît latura stîngă a părții păstrate este relativ dreaptă iar lățimea cumulată a celor două bucăți este de 40—41 cm, deci jumătate din cea totală, aproximată mai sus, presupunem că monumentul va fi fost tăiat, poate încă din antichitate sau poate după dezgropare (un caz asemănător întîlnim în ISM V, nr. 193), în două părți egale, în vederea reutilizării sale în vreun alt scop.

Rîndul 1. În fragmentul *b* (38), deasupra rîndului 2 (rîndul 1 în lectura editurului) la marginea stîngă a pietrei, se vede clar și pe fotografie partea superioară a unei bare verticale, pe care noi am interpretat-o ca aparținînd *I*-ului din cuvîntul *ἐγὰρ*. Prof. Dan Slușanschi, observînd însă că *δῆμο* din rîndul 5 nu are *iota anecphoneton*, a propus atribuirea acestui rest de literă barei din dreapta a lui *H* din finalul cuvîntului, citire pe care ne-o însușim.

Rîndul 4. Pentru litera căzută parțial în lacună la sfîrșitul acestui rînd în fragmentul a (42), editorul a propus identificarea cu un E, Γ, Π sau P. Cum însă la acesta din urmă bucla nu depășește spre stînga capătul de sus al barei verticale și nu este apicată nicăieri în restul inscripției, credem că el trebuie exclus dintre întregirile posibile. Dintre celelalte trei litere rămase, ajutați și de continuarea —μης din fragmentul b (38), de care prima literă este despărțită printr-o lacună de un spațiu, îl preferăm pe E, confirmînd astfel presupunerea lui Tocilescu și Danoff că în acest loc am avea numele Έρμης (v. comentariul la nr. 38 în ISM II).

Rîndul 5. La descoperire, pe fragmentul b (38) Tocilescu și Danoff (v. ibid.) au mai putut încă citi, la începutul acestui rînd, un rest al unui T din care astăzi nu se mai vede nimic, probabil în urma desprinderii unei așchii de piatră.

Rîndul 6. Lungimea lacunei datorate bucății lipsă, de cca. cinci litere, dintre cele două fragmente permite întregirea κ[αθιέρ]ωσαν. K-ul inițial, deși spart în partea de jos, este sigur, falsă hastă din stînga, de pe fotografie, fiind o zgîrietură.

Menționînd, doar foarte pe scurt, că formula introductivă va fi fost τὸν χη ἀγαθῶν, cu ordinea cuvintelor inversă față de mult mai frecventa ἀγαθῶν τῷ χη, și că prezența unui singur *cognomen ex virtute*, *Germanicus*, plasează dedicația între anii 98 și 103 e.n. (cînd Traian primește și supranumele *Dacicus*), rezervăm pentru un articol ulterior comentarea identității și rolului celor două personaje.

Iată mai jos textul rezultat, cu întregirile ce se impun :

[Τὸν χη] ἀγαθῶν

[Ἰπέρ τῆς τοῦ αὐτοκράτορος Νέρουα Τραϊανοῦ

[Καίσαρος, Σεβαστοῦ, Γερμανίου κ]οῦ σωτηρίας

[. . . . ἀπελ]εύθερος· [Ἐρ]μης καὶ Τ(ίτος Φλάβιος) Τ(ίτου)

ἑὸς]ος Τοῦ [ε]«τ» ὧν δῆμο

[. '] κ[αθιέρ]ωσαν

2. **Inscripțiile cu numerele 228 și 231 din ISM V** au fost descoperite amîndouă la Slava Rusă. Grosimea pietrelor este, ca și în cazul precedent, aceeași : 18 cm. Înălțimea rîndurilor este de 5,4 cm, în medie, la nr. 228 și de 5,5—5,8 cm la nr. 231. Chenarul este dublu profilat, mărginit înspre exterior de o ramă lată și netedă, spartă la ambele piese. Prima literă a fiecărui rînd este așezată la cca. 4 cm de chenarul din stînga, astfel încît ele sînt perfect aliniate una sub alta, urmînd o verticală trasată în prealabil de către lapicid.

Literele au o certă unitate stilistică și sînt îngrijit trasate, însă nu respectă strict nici rectitudinea barelor, nici verticalitatea lor și nici regularitatea curbelor. Ca forme comune ale caracterelor notăm :

— V cu unghiul deschiderii mare : a=V, V, V; b=V, V.

— M cu barele laterale verticale și unghiul format de hastele oblice aflat pe linia de jos a rîndului : a=M; b=M.

— B, R și P cu buclele frumos trasate și împreunate chiar la mijlocul barei verticale : a=P, P, B, B, R; b=P, B, R, R.

— O ușor turtit, uneori asimetric : a=O, O, O; b=O

Planşa 2

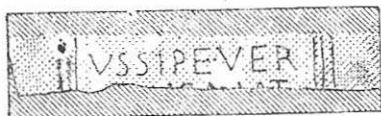
— *E* cu hastele orizontale lungi și egale, cea mediană de regulă la mijlocul barei verticale: $a = \overline{E}, \overline{E}, \overline{E}; b = \overline{E}$.

— *R* cu hasta oblică lungă, pornind de la marginea buclei, nu de la inserția acesteia: $a = R; b = R, R$.

Alăturind la aceeași scară, desenele celor două fragmente, obținem imaginea de la p. 316.

Ca și în cazul anterior, considerind că argumentele aduse în sprijinul apartenenței pietrelor la aceeași inscripție și desenul de mai sus sînt suficient de concludente, vom nota fragmentele cu $a = \text{nr. 228}$ — cel superior — și $b = \text{nr. 231}$ — cel inferior.

Rîndul 9. Nu s-au păstrat decît virfurile cîtorva litere din jumătatea dreaptă. Ceea ce se vede pe piatră este

Pentru acest rînd nu putem îndrăzni, prin urmare, să propunem decît citirea unui final... M.A.T., care este însă suficient pentru a susține, alături de constatările paleografice de mai sus, ipoteza întregirii.

Sugerăm totodată interpretarea secvenței *LVPVS SIPE* ca fiind o sintagmă alcătuită din nume + numele tatălui (cf. numele tracic *Sipa*, Σίπας, în D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, 1957, p. 447). Restul, mutilat, al r. 8—9 rămîne încă de completat.

Desigur, păstrarea fragmentelor de inscripție în muzee din localități diferite a fost cea care a întîrziat atît de considerabil reîntregirea, fie ea și parțială, a acestora.

NOTES ÉPIGRAPHIQUES

SORIN OLTEANU

Résumé

L'auteur voit dans les inscriptions ISM II, nr. 38 et 42 des fragments jadis séparés d'une même dédicace endommagée (datant des années 98—103 de n.è.) et propose la suivante restitution partielle du texte: [Τύχη] ἀγαθῇ / [Ἐπερ] τῆς τοῦ αὐτοκρά- [το]ρος Νέρουα Τραϊανοῦ / [Καίσαρος Σεβαστοῦ, Γερμανικοῦ σωτηρίας / [... ἀπελ]εῦθερος Ἐ[ρ]μῆς καὶ Τ[ί]τος Φλ[ά]βιος Τ[ί]του / [υἱός...] ος Τοῦ[τι] «τ» ὧν δὴ μω / [... κ]αθιέρωσαν.

En second lieu, on suggère une restitution similaire en partant des inscriptions ISM V, nr. 228 et 231, en proposant le texte suivant: *D(is) M(anibus) / Othi(s) Seu / tis uiuio se / posuit si / bi et Bithid / ie Biti con / iugi et Lup / us Sipe VER / mat / ri b(ene) m(erenti) pos / uerunt.*